

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Ярмакі В. Х.

Стаття присвячена розгляду принципів міжнародного гуманітарного права, що застосовується під час збройних конфліктів. На жаль, збройні конфлікти залишаються реальністю сучасного світу і мають урахуватися як окремий об'єкт міжнародно-правового регулювання.

Істотною відмінністю принципів міжнародного гуманітарного права від основних принципів міжнародного права є те, що основні принципи міжнародного права становлять основу мирного співіснування, а принципи міжнародного гуманітарного права стосуються збройних конфліктів, містять у собі певні правила поведінки воюючих сторін, тобто визначають відносини, пов'язані зі збройним конфліктом.

Розглядаються точки зору провідних науковців у цій сфері. На основі аналізу думок фахівців стосовно переліку принципів міжнародного гуманітарного права виділяються найбільш значущі галузеві принципи.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, галузеві принципи міжнародного гуманітарного права, принцип гуманізації збройних конфліктів.

Статья посвящена рассмотрению системы принципов международного гуманитарного права, которое применяется во время вооруженных конфликтов. К сожалению, вооруженные конфликты остаются печальной реальностью современной жизни и должны рассматриваться как отдельный объект международно-правового регулирования.

Существенное отличие принципов международного гуманитарного права от принципов международного права проявляется в том, что фундаментальные принципы международного права составляют основу мирного сосуществования, а принципы международного гуманитарного права применяются во время вооруженных конфликтов, содержат в себе правила поведения воюющих сторон, т.е. регулируют отношения, непосредственно связанные с вооруженным конфликтом.

Рассматриваются точки зрения ведущих ученых в этой отрасли. На основе анализа мнений ученых выделяются наиболее значимые и признанные принципы международного гуманитарного права.

Ключевые слова: международное гуманитарное право, отраслевые принципы международного гуманитарного права, принцип гуманизации вооруженных конфликтов.

The article is devoted to the industry of the principles of international humanitarian law. Modern international humanitarian law contains not only numerous specific rules of warfare, but a number of the principles of this branch of international law. Appearance, the formation of industry principles and their content is defined by the specificity of the social relations they regulate. An essential feature of the principles of the law of armed conflict basic principles of international law is that basic principles of international law are the right of peaceful coexistence, and the principles of international humanitarian law applicable to armed conflicts, contain certain rules of conduct of the warring parties, that is, determine the relations connected with the armed conflict.

It should be noted that the appearance of branch principles of international humanitarian law was caused by objective necessity to summarize how the principles that formed as separate rules and concepts. Principles objectively necessary for the functioning of the system of relations and norms, they have historically developed along with this system. Opinions about the content of the principles of international humanitarian law quite a lot. Of course, the branch principles of international humanitarian law must conform to basic principles of international law and to develop them, the system principles are also complemented by a content of the General principles of law. In addition, new trends in international relations make adjustments to the content of international humanitarian law.

Considers the perspective of the leading scientists in this field. Based on the analysis of expert opinions in relation to the list of principles of international humanitarian law the most significant industry principles are provided.

Key words: international humanitarian law, branch principles of international humanitarian law, principle of humanization the armed conflict.

Співвідношення понять «війна» і «міжнародне право» – одна з основних проблем науки міжнародного права. У дослідженні цього співвідношення йдеться про поєднання військових вимог з дотриманням необхідних мір гуманності.

На жаль, збройні конфлікти залишаються реальною сучасного світу і мають урахуватися як окремий об'єкт міжнародно-правового регулювання.

Міжнародні відносини характеризуються великою різноманітністю, що зумовлює потребу в певних міжнародно-правових нормах, які їх регулюють. Для міжнародного публічного права характерним є його внутрішня цілеспрямованість, наявність загальноєвропейських принципів, взаємопов'язаність правових норм, погодженість рішень міжнародних організацій, обґрунтованість рішень міжнародних судових органів, а також інститутів міжнародного права.

Міжнародне гуманітарне право, що застосовується під час збройних конфліктів (далі – МГП), як самостійна галузь міжнародного публічного права містить усі згадані елементи, тому не випадково його називають підсистемою в рамках цілісної системи міжнародного публічного права. Розуміння суті і значення МГП дуже важливо. Вкрай важливо це зараз, коли на території України має місце збройний конфлікт, в якому беруть участь найманці та інші особи, які не є комбатантами.

МГП виникло не за бажанням окремих осіб або держав, а внаслідок реальних суспільних процесів. Якщо розуміти первинне значення визначення міжнародного права як права у відносинах між народами, то можна передбачити, що перші звичайні норми зароджувалися ще до становлення державності, за первісного

Ярмакі В. Х., 2018

громадського ладу. Зародившись на початку людської цивілізації, ідея захисту людини від бід військового часу є актуальною і зараз.

Перед тим як розглянути систему принципів МГП, необхідно нагадати, що являють собою принципи права.

Ще з давнини принцип розглядали як вираження необхідності чи закону явищ. У логічному змісті принцип є центральним поняттям, основою системи, що являє узагальнення і поширення якого-небудь положення на всі явища тієї сфери, з якої такий принцип абстрагований [1, с. 329].

Загально визнано, що принципи права – це його основні начала, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю і відображають найважливіші положення права [2, с. 61]. Принципам права властиве абстрактне й універсальне засвоєння соціальної дійсності, що зумовлює їхню особливу роль у структурі правової системи, механізми правового регулювання, нормотворчої діяльності і діяльності щодо застосування права. Правові принципи є критеріями оцінки правової природи дій суб'єктів права, сприяють формуванню правового мислення і правової культури, цементують систему права. Принципи права виникають за наявності відповідних об'єктивних умов, мають історичний характер, відображають результати раціонального, наукового осмислення закономірностей розвитку об'єктивної дійсності.

Сучасне МГП містить у собі не тільки численні конкретні правила ведення збройної боротьби, але і низку принципів цієї галузі міжнародного права. Виникнення, формування галузевих принципів та їхній зміст визначаються специфікою суспільних відносин, які вони регулюють. Істотною відмінністю принципів міжнародного гуманітарного права від основних принципів міжнародного права є те, що основні принципи міжнародного права становлять основу мирного співіснування, а принципи міжнародного гуманітарного права стосуються збройних конфліктів, містять у собі певні правила поведінки воюючих сторін, тобто визначають відносини, пов'язані зі збройним конфліктом.

Слід зазначити, що поява галузевих принципів МГП була зумовлена об'єктивною необхідністю узагальнити як принципи те, що сформувалося у вигляді окремих правил і понять. Принципи об'єктивно необхідні для функціонування такої системи відносин і норм, вони історично розвивалися разом з цією системою. Думок щодо змісту принципів міжнародного гуманітарного права досить багато. Безумовно, галузеві принципи міжнародного гуманітарного права мають відповідати основним принципам міжнародного права і розвивати їх, система принципів також доповнюється змістом загальних принципів права. Крім того, нові тенденції в міжнародних відносинах вносять корективи в зміст міжнародного гуманітарного права.

Наука міжнародного права не розробила єдиної концепції про принципи міжнародного гуманітарного права. У юристів немає єдності щодо поняття, класифікації, формулювання цих принципів.

Шиндлер і Томан виділяють принцип розмежування збройних сил і цивільного населення, що обмежує коло осіб, що безпосередньо беруть участь у бойових діях, проти яких можуть бути застосовані акти збройного насильства [3, р. XXX].

Коломбос також називає як основні принципи: гуманізм, лицарство, військову необхідність [4, с. 441].

Л.Д. Тимченко виділяє як принципи права збройних конфліктів поряд з основними принципами міжнародного права галузеві принципи: гуманність; обмеження засобів і методів ведення війни; захист прав учасників збройних конфліктів і цивільного населення; повага нейтралітету [5, с. 480].

У консультативному висновку Міжнародного суду ООН у справі про правомірність погрози або застосування ядерної зброї згадуються принципи гуманності (людяності); заборони заподіяння зайвих страждань комбатантам і відповідно застосування зброї, що заподіює такі страждання; захист мирного населення і цивільних об'єктів; відмінності між комбатантами і некомбатантами; заборона нападу на мирне населення і застосування невибіркової зброї [6, с. 272-273].

Група білоруських авторів, вважаючи, що принципи міжнародного гуманітарного права не систематизовані [7, с. 49], виділяє кілька груп цих принципів:

- загальні принципи міжнародного гуманітарного права;
- принципи, що обмежують воюючих у виборі засобів і методів ведення війни;
- принципи захисту прав учасників збройного конфлікту;
- принципи захисту прав цивільного населення, що не бере участі в збройному конфлікті [7, с. 44].

І.Н. Арцибасов і С.А. Єгоров пропонують вважати загальними принципами міжнародного гуманітарного права принципи гуманізму, неприпустимості дискримінації, відповідальності за порушення норм і принципів цієї галузі міжнародного права. Серед принципів, що регулюють засоби і методи збройної боротьби, називають принципи обмеження воюючих у виборі засобів збройної боротьби, розмежування військових і цивільних об'єктів, заборона застосовувати недозволені засоби війни, зброю масового знищення, зброю, яка заподіює зайві страждання. Вони підрозділяють принципи захисту учасників збройної боротьби і цивільного населення на дві підгрупи: принципи захисту прав комбатантів, і, відповідно, принципи захисту прав цивільних осіб під час збройних конфліктів [8, с. 74-79].

Л.І. Савинський і А.І. Полторак серед основних принципів права збройних конфліктів називають:

- принцип гуманізації сфери збройної боротьби;
- принцип неприпустимості застосування варварських і нелюдських засобів ведення збройної боротьби;
- принцип захисту жертв війни і мирних об'єктів;
- принцип рівного поводження з учасниками збройних конфліктів і заборони їх дискримінації;
- принцип чесності і сумлінності у виборі методів ведення збройної боротьби;
- принцип відповідальності учасників збройних конфліктів за військові злочини [9, с. 123-137].

Фердросс вважав, що право війни базується на трьох основних принципах: воєнні дії мають направлятися тільки проти комбатантів і військових об'єктів; забороняються всі засоби боротьби, що заподіюють зайві страждання чи збиток; забороняються засоби війни, противні військовій честі (підступні) [10, с. 429].

А.І. Дмитрієв та В.І. Муравйов, виходячи з того, що міжнародне гуманітарне право регулює відносини з приводу захисту прав людини не тільки у військо-

вий, але і мирний час, виділяють кілька груп галузевих принципів:

- необхідність і гуманність;
- принципи «права Гааги» і «права Женеви»;
- обмежень стосовно учасників бойових дій, об'єктів бойових дій і засобів бойових дій;
- принципи ставлення до жертв збройних конфліктів;
- принципи захисту прав людини в період збройних конфліктів і в мирний час;
- принципи, властиві правам людини [11, с. 356, 376-386, 618-627].

Загально визнано, що найбільш складну і розгалужену систему принципів пропонує Ж. Пікте, який поєднує їх у три групи: основні, загальні і принципи, якими мають керуватися воюючі стосовно жертв збройних конфліктів:

1. Вступні положення, що включають «Обмовку Мартенса» і формулювання про те, що «застосування гуманітарного права не стосується правового статусу сторін, що перебувають у конфлікті».

2. Основні принципи (є базою для загальних принципів):

– «Принцип Права Гуманності» (військова необхідність має узгоджуватися з повагою до людини);

– принцип права війни (міжнародного гуманітарного права) – воюючі «не мають наносити своєму супротивнику збиток, нерозмірний з метою війни, яка полягає в знищенні чи ослабленні військової могутності супротивника»;

– принцип Женевського права: «особи, виведені з ладу, а також ті, хто не бере участі безпосередньо в бойових діях, мають право на повагу, захист і гуманне поводження»;

– принцип Гаазького права: «Право сторін, що перебувають у конфлікті, вибирати методи або засоби ведення воєнних дій не є необмеженим».

3. Загальні принципи:

– принцип недоторканності (кожний має право на повагу до життя, фізичну і психічну недоторканність, на повагу всього, що є невіддільною частиною його особистості);

– неприпустимість дискримінації (поводження з усіма людьми не мусить мати розходжень, заснованих на ознаках раси, статі, національності, мови, соціального походження, матеріального становища, політичних, філософських, релігійних переконань або яких-небудь інших подібних критеріїв);

– принцип безпеки (кожний має право на особисту безпеку).

4. Принципи, що відносяться до жертв конфліктів (Женевське право):

– принцип нейтральності (гуманітарна допомога не є втручанням у конфлікт);

– принцип нормальності (в осіб, що перебувають під захистом, має бути можливість вести нормальне життя);

– принцип захисту (держава має як на національному, так і на міжнародному рівні забезпечити захист осіб, що опинилися в її владі).

5. Принципи, що відносяться до права війни:

– принцип обмеження по особах (цивільне населення й окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями);

– принцип обмеження по об'єктах (напади мають бути строго обмежені військовими об'єктами);

– принцип обмеження по засобах і методах ведення воєнних дій (забороняється використовувати проти будь-кого зброю або методи ведення воєнних дій, здатні заподіяти зайву шкоду або надмірні страждання) [12, с. 77-100].

Струнка система принципів та їх класифікація мають істотне значення для ефективності МГП. Принципи міжнародного гуманітарного права є правовою основою, на якій базуються конкретні норми. Зміст і призначення норми можна усвідомити лише з урахуванням відповідного принципу.

Принципи забезпечують праву, застосовуваному в період збройних конфліктів, єдність і системність, визначають мету, зміст, напрями нормативного регулювання. Будь-який міжнародно-правовий акт, що містить неконкретні, відірвані від дійсності норми, буде марний, особливо це актуально для такої специфічної для регулювання правом сфери, як збройна боротьба.

Наявність у міжнародному гуманітарному праві системи принципів дає ключ до правильної оцінки внутрішньодержавних актів і насамперед тих, які регламентують дії збройних сил під час бойових дій.

Застосування міжнародного гуманітарного права – це не тільки законодавча і правозастосовна діяльність, норми цього права мають бути сприйняті і визнані правосвідомістю більшості людей, важлива роль у вирішенні цієї задачі має належати системі принципів міжнародного гуманітарного права.

Зайва деталізація і громіздкі формулювання принципів, розподіл їх на загальні і спеціальні вбачається недоцільним. Чіткість і лаконічність системи принципів міжнародного гуманітарного права, на наш погляд, може сприяти більш ефективному його розумінню і застосуванню.

Аналіз думок фахівців стосовно переліку системи принципів МГП дає змогу виділити серед найбільш важливих і значущих такі галузеві принципи:

1. Принцип гуманізації збройних конфліктів – основоположний принцип.

2. Принцип обмеження воюючих у виборі засобів і методів ведення війни.

3. Принцип неспричинення зайвих страждань.

4. Принцип чесності і сумлінності у виборі засобів і методів ведення воєнних дій.

5. Принцип екологічної безпеки або захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту.

6. Принцип проведення відмінностей між комбатантами і некомбатантами.

7. Принцип поваги прав людини.

8. Принцип захисту цивільного населення й об'єктів, жертв війни.

9. Принцип відповідальності за порушення норм і принципів міжнародного гуманітарного права.

Література

1. Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. 3-е изд. Москва : Политиздат, 1975. 496 с.
2. Основи законодавства України: ч. 1. / Дзейко Ж.О., Нечипоренко О.Ю., Пониматченко Ю.А. та ін. Вінниця : Нова книга, 2001. 608 с.
3. The laws of armed conflicts: a collection of conventions, resolutions and other documents. / Edited by

Dietrich Schnidler and Jiri Toman, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht. Henry Dunant institute, Geneva, 1988. XXXIX + 1033 pp.

4. Коломбос Д. Международное морское право. Москва : Прогресс, 1975. 782 с.

5. Тимченко Л.Д. Міжнародне право : підручник. Харків : Консум, Університет внутрішніх справ, 1999. 528 с.

6. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть : учебник. Москва : Бек, 1998. 410 с.

7. Калугин В.Ю., Павлова Л.В., Фисенко И.В. Международное гуманитарное право : учебное пособие / Под общ. ред. В.Ю. Калугина. Минск : Тесей, 1999. 308 с.

8. Арцибасов И.Н., Егоров С.А. Вооружённый конфликт: право, политика, дипломатия. Москва : Международные отношения, 1989. 248 с.

9. Полторак А.И. Савинский Л.И. Вооружённые конфликты и международное право. Основные проблемы. Москва : Наука, 1976. 416 с.

10. Фердросс А. Международное право. Москва : Изд-во иностр. литературы, 1959. 652 с.

11. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право : навчальний посібник / Відп. редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 640 с.

12. Пикте Ж. Развитие и принципы международного гуманитарного права. Москва : МККК, 1994. 128 с.

Ярмакі В. Х.,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри державно-правових дисциплін

Одеського державного університету внутрішніх справ